

RAPORT ȘTIINȚIFIC

privind implementarea proiectului în perioada ianuarie – decembrie 2019

Intervalul acesta, ce corespunde celei de a doua etape de implementare a proiectului *Dezacord și toleranță în Transilvania habsburgică: O istorie socio-politică a protestelor ortodoxe (anii 1740–1760)*, cod PN-III-P1-1.1-PD-2016-0296, acoperind în sine aproximativ 50% din timpul și resursele alocate cercetării, a avut fixate un număr de trei obiective de parcurs, care au fost cu succes atinse în conformitate cu planul de activități stabilit inițial.

A. Activitatea de cercetare fundamentală:

Pe parcursul anului 2019 au fost continuate cercetările în direcția reconstituirii biografiei colective a participanților la mișcările de protest, demers început deja din prima etapă de implementare și care nu se va încheia decât odată cu finalizarea proiectului, când va fi disponibilă versiunea completă a bazei de date ce reunește aceste informații. De asemenea, un al doilea șantier de lucru a avut în vedere analiza formelor de participare politică a grupurilor subalterne, cu realizări notabile în planul diseminării rezultatelor.

1. Continuarea demersurilor de cercetare pentru identificarea surselor arhivistice și manuscrise în colecții din țară și străinătate. Așa cum subliniam deja din propunerea de proiect, lărgirea bazei documentare prin recuperarea informațiilor inedite referitoare la liderii mișcării de protest din anii 1740–1760 care a dus la obținerea toleranței religioase reprezintă cheia pentru succesul tuturor obiectivelor asumate. Ca urmare, în 2019 am continuat explorarea fondurilor de arhivă, prin stagii derulate atât în România (Târgu Mureș, Cluj-Napoca), cât și în străinătate (Viena, Novi Sad, Sremski Karlovci), cu rezultate detaliate în capitolul următor.

Se impun însă aici câteva observații generale. În primul rând, activitatea de cercetare a fost pe alocuri îngreunată de absența unor inventare amănunțite ale fondurilor în cauză, astfel că pentru regăsirea informației au trebuit parcurse toate documentele existente din cele două decenii acoperite de proiect, uneori cu rate de succes foarte scăzute. În plus, fapt subliniat și în trecut pentru arhivele românești, indisponibilitatea tuturor inventarelor online, ca și discrepanțele dintre înregistrările din instrumentele de evidență și realitatea fizică de la sala de studiu face aproape imposibilă o planificare prealabilă eficientă. Se adaugă la aceasta dificultățile financiare și de personal, care au făcut ca filialele județene ale Arhivelor Naționale ale României să adopte un program de lucru redus la sala de studiu, de doar trei zile pe săptămână, ceea ce limitează foarte mult munca de cercetare și se traduce în costuri ridicate pentru deplasări.

Pe de altă parte, volumul imens de acte create de burocrația imperială habsburgică pune probleme și la un alt nivel, cel al selecției documentelor ținute în cadrul proiectului. Atât în cazul Arhivei de Stat a Austriei, cât și a Arhivei Voivodinei investigațiile desfășurate nu au putut avea în vedere decât fragmente dintr-un întreg mult mai vast, care rămâne deschis pentru explorări viitoare. Deși în planul inițial cercetarea arhivei din Novi Sad era prevăzută abia pentru etapa a treia, din 2020, ea a fost devansată, luând astfel locul unei reveniri în arhivele maghiare de la Budapesta, tocmai ca urmare a conexiunilor pe care studierea documentelor păstrate la Viena le-a

făcut posibil. Impresia, confirmată pe parcurs, că o parte din mărturiile politicii imperiale față de ortodocșii ardeleni care existau în fondurile vieneze fuseseră elaborate în cadrul Deputăției Ilire, m-a determinat să continuu căutarea unor materiale similare în locul unde arhiva acestei instituții se păstrează astăzi, adică la Novi Sad. În ciuda piedicilor în calea desfășurării unei cercetări la standarde moderne pe care le-a presupus activitatea în Arhiva Voivodinei, de la întârzierea eliberării unui permis obligatoriu pentru cetățenii străini care solicită accesul la documentele istorice, până la numărul mic de unități arhivistice date spre studiu în fiecare zi și interdicția fotografierii acestora, stagiul a produs rezultate semnificative, al căror impact va deveni vizibil în lunile următoare, pe măsura dezvoltării bazei de date.

Prin comparație, Arhiva de Stat a Austriei a luat recent decizia să permită fotografierea fără taxă a documentelor studiate, ceea ce a facilitat adunarea unui material consistent. Această schimbare în politica față de cercetători, obligați până acum la variante costisitoare de fotocopiere sau scanare a documentelor de interes, a permis realizarea unor economii bugetare la capitolul cheltuielilor cu logistica, unde fuseseră cuprinse sumele necesare pentru realizarea de fotocopii, permițând astfel acoperirea prin realocare a unor cheltuieli de deplasare majorate din cauza participării la un număr mai mare de conferințe și a realizării stagiului din Serbia.

2. Realizarea versiunii de lucru a bazei de date cu participanții la confruntările profesionale din Transilvania din anii 1740–1760. Element fundamental al analizei prosopografice propuse prin proiectul de cercetare și una din livrabilele asumate în cadrul acestuia, baza de date relațională ce urmează să grupeze informațiile disponibile despre persoanele active în anii tulburărilor religioase a început din acest an să fie populată, folosind structura definită în etapa precedentă. Așa cum anticipam, detaliile biografice cele mai numeroase îi privesc pe preoții diecezei ortodoxe reînființate oficial în Transilvania în 1761, majoritatea lor însă cu o activitate datând din anii anteriori. Tocmai de aceea, atenția mea s-a concentrat și se va concentra în continuare pe recuperarea acestor cariere clericale, folosind în acest sens ca surse principale cele trei mari registre în care au fost înscrși în epocă deținătorii parohiilor ortodoxe. Introducerea datelor a avansat în ritm susținut, depășind la momentul redactării acestui raport 2500 de intrări, total care cuprinde datele biografice ale persoanelor și evenimentele în care au fost ele implicate, cu peste 500 de intrări peste ținta fixată pentru finalul de etapă. Fiecare dintre ele presupune o succesiune clară de operațiuni de identificare, transcriere, uniformizare și normalizare a datelor pentru a le face compatibile în vederea relaționării ulterioare. Pe lângă acestea, baza de date cuprinde și un tabel al așezărilor existente în principatul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea, care să faciliteze localizarea evenimentelor prin asocierea toponimelor din surse cu numele actual în limbile română, maghiară și germană.

În paralel, am început dezvoltarea și testarea aplicației online ce urmează să funcționeze ca interfață pentru accesarea bazei de date, disponibilă public pe site-ul proiectului de la mijlocul lunii octombrie (<https://www.dat18.ro/ro/baza-de-date> și <https://www.dat18.ro/en/database>) și care a adunat de la momentul lansării peste o sută de utilizatori individuali. Interogarea datelor este posibilă fie prin intermediul unei funcții de căutare rapidă, prin care sunt returnate rezultatele pentru un cuvânt-cheie introdus de utilizator, în raport cu câteva criterii predefinite (numărul de identificare, prenumele și numele în varianta uniformizată, numele în forma sub care apare în documente, categoria și data evenimentului, toponimul asociat în română, maghiară sau germană), fie prin folosirea funcțiilor avansate de căutare, care permite navigarea prin

tabelele care compun baza de date și definirea condițiilor de căutare, inclusiv cu utilizarea operatorilor de tip boolean. Eșantionul inițial care a fost încărcat online pentru testarea acestor funcționalități în condiții reale de utilizare cuprinde datele a 1100 de indivizi și, respectiv, 1132 de evenimente distincte care i-au avut ca actori principali, urmând să fie actualizat în cursul celei de a treia și ultime etape a proiectului.

În paralel, experiența acumulată pe parcursul conceperii bazei de date relaționale și a cercetării surselor care stau la originea ei m-a condus spre redactarea unui articol acceptat spre publicare ce discută dificultățile de abordare, maniera în care pot structurate datele pentru a fi incluse într-un astfel de demers și propune o vedere de ansamblu asupra rezultatelor așteptate. De asemenea, alegerile tehnice implicate în construirea bazei de date, prelucrarea informațiilor din surse și dificultățile transpunerii lor în format digital, alături de prezentarea aplicației și a funcțiilor ei vor face obiectul unei comunicări ce urmează să fie susținută în cadrul unei conferințe dedicate Digital Humanities la finele lunii noiembrie (vezi și capitolul Rezultate și diseminare).

3. Studiarea toleranței religioase la intersecția dintre solicitările provenite dinspre comunitatea ortodoxă ardeleană și ideile de reformă vehiculate în mediile aulice vieneze. Etapa a doua a proiectului a avut fixat ca obiectiv specific studiarea participării politice a grupurilor subalterne prin examinarea petițiilor redactate de contestatarii ortodocși ai unirii, în paralel cu analizarea dezbaterilor privind toleranța generate la vârful Monarhiei Habsburgilor de solicitările adresate din Transilvania. Cercetările derulate în acest sens au fost fructificate prin participarea la două conferințe internaționale în prima jumătate a anului 2019, ambele propunând tematici foarte strâns legate de subiectul meu de interes.

La Lisabona, unde Institutul de Științe Sociale a organizat o amplă dezbatere asupra mecanismelor de comunicare politică ce au făcut posibile exprimarea doleanțelor și negocierea în interiorul statelor atlantice în perioada de trecere de la Vechiul Regim către regimurile liberale moderne, prezentarea mea a avut ca obiectiv plasarea într-un cadru comparativ european a petițiilor redactate de ortodocșii ardeleni la mijlocul secolului al XVIII-lea. Având ca punct de pornire prezumțiile teoretice care guvernau dreptul de a adresa memorii împăratului în provinciile Habsburgilor, am arătat cum, dintr-o posibilitate reprimată și care putea atrage pedepse serioase în cazul acelor petiții colective ce puneau sub semnul întrebării politica catolică a Monarhiei, cererile scrise ale supușilor au fost reasezate în chiar centrul schimburilor politice în decurs de doar câțiva ani la finalul deceniului șase. Demonstrația mea a subliniat rolul jucat de presiunea pusă de disidenții ortodocși asupra autorităților prin reluarea violențelor și invitarea intervenției Rusiei în sprijinul cauzei lor pentru a explica această transformare a modului în care curtea vieneză a interacționat cu vocea oamenilor de rând.

La Graz, la invitația Societății pentru Studiul Secolului al XVIII-lea în Sud-Estul Europei, Monarhia Habsburgilor s-a regăsit în centrul a numeroase studii de caz ce au pus în discuție ideile, practicile și urmările schimbării în cursul epocii enunțate. Conferința a constituit așadar un mediu ideal pentru prezentarea celor mai recente rezultate ale investigațiilor mele cu privire la memoriile adresate de ortodocșii ardeleni administrației provinciale și centrale în apărarea libertății lor de credință. Comunicarea a avut în vedere trei compartimente majore ale inovării, care au privit noua practică a semnării petițiilor și transformările organizaționale pe care ea le-a presupus în anii 1750, legăturile dintre plângerile cu conținut socio-economic mai timpurii și solicitările cu caracter religios ulterioare, care sugerează transferul unui model politic dinspre stat

către supușii săi, precum și motivațiile și eforturile Habsburgilor de a reacheza petițiile în centrul dialogului politic cu scopul aplanării tensiunilor la finele deceniului șase și începutul celui următor (vezi și capitolul Rezultate și diseminare).

B. Stagii de cercetare arhivistică:

Anul 2019 a inclus două perioade mai lungi de deplasare la arhive din afara hotarelor României și alte intervale de mai scurtă durată pentru explorarea arhivelor românești în vederea identificării documentelor inedite care pot contribui la o mai bună înțelegere a desfășurării tensiunilor confesionale.

1. Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș (3–14 iunie). Explorarea arhivelor locale în căutarea mărturiilor neglijate despre revolta de la mijlocul secolului al XVIII-lea din Transilvania este esențială pentru construirea bazei de date DaT18 și pentru studiile de caz care să o illustreze. Filiala Mureș a Arhivelor Naționale ale României pune la dispoziția cercetătorului un eșantion tipic al documentelor referitoare la administrarea de zi cu zi a Transilvaniei habsburgice, incluzând fonduri ale corespondenței dintre Guvernul central și autoritățile locale, ce acoperă nu doar scaunul secuiesc al Mureșului, ci și comitatul vecin al Târnavei. Obiectivul deplasării mele a fost acela de a identifica și fotografia documentele recensămintelor fiscale existente acolo, care însă pentru perioada în discuție nu supraviețuiesc decât cu referire la scaunul Mureș (*Scaunul Mureș, seria Conscriptii fiscale*). În același timp, stagiul s-a dovedit util pentru a investiga modul în care politica Habsburgilor cu referire la disidența, iar ulterior toleranța ortodocșilor a fost transferată de la centru către hotarele provinciei, printr-o cercetare amănunțită a decretelor adresate birocrăției comitatense și scăunale (*Scaunul Mureș, seria Ordine și dispoziții, respectiv Comitatul Târnavă, seria Acte politico-administrative*).

2. Arhiva de Stat a Austriei, Viena (1 iulie – 31 august). Ca fostă capitală a Monarhiei Habsburgilor, Viena a moștenit după 1918 o mare parte a actelor create de birocrăția centrală în cursul secolelor în care a stăpânit largi porțiuni din Europa Centrală. Deși asupra lor se concentrează atenția cercetătorilor interesați de trecutul Transilvaniei de mai bine de o sută de ani, volumul enorm al documentelor rămâne copleșitor și garantează descoperiri substanțiale cu fiecare nouă incursiune. Cercetarea pe care am desfășurat-o pe parcursul celor două luni a urmărit documentele privitoare la Transilvania păstrate în două dintre secțiunile majore ale Arhivei de Stat a Austriei, anume *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, destinată ca arhivă centrală a dinastiei, respectiv *Finanz- und Hofkammerarchiv*, care reunește fondurile autorității financiare centrale a Imperiului Habsburgilor. Datorită modului specific în care era guvernat statul în perioada premodernă, atribuțiile Camerei Aulice se extindeau mult dincolo de chestiunile care țineau de taxe și venituri. De aceea, dacă primul compartiment a dovedit un caracter foarte eterogen, documentele identificate în cea de a doua secțiune au fost, în majoritate, procese-verbale ale diverselor ședințe ministeriale care au dezbătut politica imperială față de românii ortodocși din Transilvania, atât înainte cât și după acordarea toleranței, deși cu relativ puține mărturii directe provenite din provincie care să fi supraviețuit în respectivele dosare. În ciuda acestui neajuns, ele reprezintă dovezi de primă mână despre modul în care a evoluat în timp perspectiva Habsburgilor asupra problemei ortodoxe în principat și oferă, totodată, sugestii importante privind direcțiile în care acest proiect ar putea fi continuat pentru perioada de după 1762.

3. Arhiva Voivodinei, Novi Sad & Arhiva SANU, Sremski Karlovci (14 septembrie – 13 octombrie). Problema contestării unirii religioase la mijlocul secolului al XVIII-lea de către ortodocșii din Transilvania stă în strânsă legătură cu strategiile dezvoltate de ierarhia sârbă în încercarea de a pretinde administrarea spirituală a românilor din Monarhie, în vreme ce aceștia, la rândul lor, au căutat sprijinul celor dintâi pentru a lupta împotriva constrângerilor catolice. În ciuda urmărilor evidente în planul dovezilor scrise din perioadă, investigațiile care să vizeze arhivele din Serbia au fost destul de rare. Tocmai pentru a compensa această omisiune am ales Novi Sad ca o etapă aparte pe harta cercetării mele încă de la momentul redactării primei schițe de proiect. Orașul mi-a permis să folosesc documentele păstrate în arhivele locale provenite de la Deputăția Iliră (Arhiv Vojvodine, fond *F.5 - Ilirska Dvorska Komisija i Deputacija*), principala instituție care i-a tutelat pe supușii ortodocși din Monarhie, ca și pe cele din arhivele ecleziastice din Sremski Karlovci, aflate în imediata apropiere (Arhiv SANU, fond *Mitropolitsko-patrijaršijski arhiv "A" și "B"*). Ambele arhive s-au dovedit extrem de utile scopurilor proiectului DaT18, adăugând un material documentar semnificativ pentru cunoașterea conducătorilor revoltei din anii 1740–1750, atât în calitate de petiționari, cât și de urmăriți supuși interogatoriilor, dar și a schimbărilor intervenite în discursul birocrăției imperiale pe marginea dezacordului și toleranței.

4. Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj (25–29 noiembrie). O ultimă deplasare programată pentru această etapă vizează fondurile arhivistice păstrate la Cluj-Napoca, care grupează documente provenite din mai multe comitate ale principatului ardelean, între care Dăbâca, Solnoc, Turda. Ținta mea o constituie identificarea și fotografierea conscripțiilor și urbariilor care supraviețuiesc din deceniile de la mijlocul veacului al XVIII-lea, pentru ca datele de natură fiscală să poată fi mai târziu prelucrate și integrate în baza de date DaT18, în funcție de suprapunerea lor cu unii dintre liderii confruntărilor confesionale.

În mod inevitabil, doar o mică parte a plusului de informație pe care aceste stagii l-au adus poate fi convertit sub diverse forme care să îl facă de îndată public. Un procent consistent va deveni vizibil numai pe măsură ce va fi integrat în baza de date și va fi disponibil prin intermediul aplicației online. Alte amănunte, până acum inedite, vor fi exploatate în diverse comunicări și articole, atât în perioada rămasă până la finalizarea proiectului, cât și după terminarea acestuia.

C. Rezultate și diseminare:

Pentru această a doua etapă a proiectului au fost prevăzute ca rezultate verificabile ale activității de cercetare atât livrabile din sfera obiectivelor digitale fixate prin contract, cât și din cea mai tradițională, a conferințelor și publicațiilor științifice. În ambele direcții, indicatorii asumați inițial au fost pe deplin respectați și depășiți, pe alocuri cu margini destul de largi. Astfel, în ce privește

Dezvoltarea bazei de date relaționale:

- o versiune de lucru, realizată pe platforma Microsoft Access, folosită pentru introducerea permanentă a datelor, care la momentul actual a depășit 2.500 de înregistrări pentru persoane și evenimente asociate lor (față de cele minimum 2.000 de intrări prevăzute).
- o aplicație disponibilă pe website-ul proiectului, pentru accesarea unui eșantion limitat

de înregistrări din cele deja aflate în baza de date, cuprinzând informații pentru 1.100 de persoane și 1132 de evenimente, folosită pentru testarea funcționalităților în condiții reale de exploatare online (<https://www.dat18.ro/ro/baza-de-date>).

- dezvoltarea unor funcții de căutare rapidă, pe bază de cuvinte cheie, folosind un set de criterii pentru regăsirea persoanelor, evenimentelor și toponimelor, precum și a unei variante de căutare avansată, cu utilizarea instrumentelor disponibile în Zoho Creator.
- redactarea unui ghid de utilizare a aplicației, în versiune română și engleză, cu scurte instrucțiuni pentru fiecare componentă în parte, disponibil din pagina web prin care se accesează baza de date.

Manifestări științifice internaționale – 3:

- Radu Nedici, „Averting the dangers of sedition: Religious dissent, public opinion and petition practices in the Habsburg Monarchy around 1760”, la conferința internațională *Petitions in the Age of Atlantic Revolutions (c.1760 – c.1840)*, Instituto de Ciências Sociais, Universidade de Lisboa. Lisabona, 13–15 februarie 2019.
- Radu Nedici, „The changing practice of petitioning: State power, religious dissent and political communication in mid-eighteenth-century Transylvania”, la conferința internațională *The 18th Century as Period of Innovation*, Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe, Universităt Graz. Graz, 10–11 mai 2019.
- Radu Nedici, „DaT18 Database: A Prosopographical Approach to the Study of the Social Structures of Religious Dissent in Mid-Eighteenth-Century Transylvania”, la conferința internațională *DigiHUBB Days*, Transylvania Digital Humanities Centre, Universitatea Babeș-Bolyai. Cluj-Napoca, 28–29 noiembrie 2019.

Studii publicate în reviste indexate în baze de date internaționale – 1:

- Radu Nedici, „Cum să pornești o revoltă în veacul al XVIII-lea: Activism, adunări publice și propagandă în comunitățile ortodoxe din Transilvania (1740–1760)”, în *Revista Istorică*, 28, 5–6 (2017), pp. 479–498. (Apărut 2019)

Studii acceptate în volume publicate la edituri de prestigiu internațional – 1:

- Radu Nedici, „Books for Transylvanian Greek Catholics: Confessional Printing with Cross-Confessional Sourcing”, în seria *Library of the Written Word – The Handpress World*, ed. Howard Louthan, Leiden, Brill, 2020. (Acceptat spre publicare)

Studii acceptate în volume publicate la edituri recunoscute național – 2:

- Radu Nedici, „Spre o istorie socială a disidenței religioase. O abordare prosopografică a surselor referitoare la protestele ortodocșilor din Transilvania de la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în volum coord. Nicoleta Roman, București, Ed. Academiei Române, 2020. (Acceptat spre publicare)
- Radu Nedici, „Între Reformă și disidența ortodoxă: retorica vizitației episcopului Petru Pavel Aron în parohiile greco-catolice hațegane din anul 1759”, în *Biserică, putere, societate: Studii și documente*, ed. Ovidiu Bozgan, București, Ed. Universității din București, 2020. (Acceptat spre publicare)

D. Concluzii:

Așa după cum o indică datele prezentate până aici, cercetarea efectuată de-a lungul etapei corespunzătoare anului 2019 în cadrul proiectului *Dezacord și toleranță în Transilvania habsburgică: O istorie socio-politică a protestelor ortodoxe (anii 1740–1760)* și-a respectat toate obiectivele de parcurs fixate în planul inițial. În ciuda incertitudinilor provocate de întârzierile de finanțare din primul trimestru, care au forțat decalarea anumitor activități ce fuseseră programate pentru lunile de debut ale anului, susținerea primită din partea Universității, ca și conlucrarea cu UEFISCDI din momentul în care a existat un buget aprobat au asigurat o derulare fără alte impedimente a proiectului. Sub raport organizatoric și al managementului, trebuie semnalată și reușita includerii mai multor activități de diseminare și o schimbare în planul de deplasări în arhivele externe, în ciuda inflației și a fluctuațiilor de curs valutar, care au diminuat sumele reale ale bugetului alocat etapei. La nivelul rezultatelor științifice, sunt de subliniat depășirea pragurilor cantitative la toate capitolele de livrabile (înregistrări în baza de date, conferințe, articole), dar mai ales expunerea internațională a proiectului, ca semn al interesului pe care cercetarea l-a generat în mediile de specialitate. Tot aici se cuvine recunoscută și contribuția mentorului, care a încurajat și sprijinit din umbră parcursul de cercetare pe fiecare componentă a lui. În fine, lansarea cu succes a aplicației online și impresiile pozitive stârnite de baza de date din spatele ei în scurtul răstimp scurs de atunci, alături de confirmările deja existente pentru lunile următoare, asigură temelii solide pentru finalizarea cu succes a proiectului în 2020.

București,
22 noiembrie 2019

Director de proiect,
Lect. Dr. Radu Nedici